Bröderna Rosenlöfs tryckeri

Av Åsa Nilsson

Sandvikens kommun i Gästrikland har ett tryckerimuseum i Kungsgården. Det är den före detta tryckeri- och kontorsboksfabriken Bröderna Rosenlöf, vars verksamhet startades under 1880-talet, som nu blivit museum.

Museet är ännu inte ett år gammalt, men som arbetsplats blev tryckeriet närmare 90 år.

I tryckeribyggnaden finns ett handsätteri, ett tryckeri, ett bokbinderi samt papperslager och bokbindarlager. Allt är lämnat såsom det var när arbetet lades ned år 1974.

1. Bröderna Rosenlöfs tryckeribyggnad till vänster. Familjen Rosenlöfs bostadshus Rosentorp, den nuvarande utställningsbyggnaden till höger. Mellan de båda byggnaderna syns det lilla huset där posten ett tag hade sina lokaler. I alla tre byggnaderna har tryckeriverksamheten utövats. Sätteriutbyggnaden skymtar till vänster bakom tryckeribyggnaden. I förgrunden syns järnvägsspåret. Vykortet är tryckt efter 1910. (Reprofoto efter vykort, Gävle Länsmuseum 1983.)

I början av maj detta år invigdes Bröderna Rosenlöfs Tryckerimuseum. Den gamla arbetsplatsen har därmed fått liv igen.

Det som utmärker just detta museum är att det *inte* upplevs som ett museum. Bröderna Rosenlöfs är fortfarande en genuin arbetsplats som bär spår av åtta decenniers verksamhet. Maskinerna är gamla och nötta av de som arbetat med dem och golven är gropiga och slitna av alla som gått på dem. För varje gång en sättare gått från sätteriet till tryckeriet med ett skepp i sina händer, har han sparkat upp dörren med foten och samtidigt stött i skeppet. Dessa tusentals märken som finns på dörrarna mellan sätteriet och tryckeriet är bara ett exempel på det som gör att museet snarare upplevs som en arbetsplats än som ett museum.

Idag lever Bröderna Rosenlöfs både som museum och som tryckeri. De gamla maskinerna fungerar precis så som de alltid har gjort och i framtiden skall de fortsätta att arbeta om än i mindre skala än tidigare.

Hela detta projekt med Bröderna Rosenlöfs Tryckeri hade inte kunnat genomföras om inte alla de fd anställda hade ställt upp. Med deras hjälp har, bland mycket annat, arbetet och tryckeriets historia kunnat dokumenteras. Den stora och mycket värdefulla samlingen av fotografier och tryckta produkter, som nu finns säkrade för all framtid, är uteslutande resultatet av dessa människors stora hjälpsamhet.

Den sammanfattning av tryckeriets historia som följer nedan, är ett utdrag ur den utställning som finns i tryckeriets utställningslokal. Innehållet i texten är grundat på intervjuer med fd anställda, arkivstudier samt studier av produkter och fotografier från Bröderna Rosenlöfs.

Bröderna Rosenlöfs 1887–1974

Den 20 september år 1887 skrev mångsysslaren Helmer Rosenlöf i ett brev till sin käraste bror Ruben, som då var kronolänsman i Hälsingland:

"Jag har nu kommit igång med tryckningen. Det första jag tryckte var valsedlarne hvaraf ett exemplar följer som prof på min konst. Jag har inköpt en clishé med hvilken jag trycker namn med blommor och grannlåter ikring på postpapper o visitkort och dylikt."

Det var så tryckerirörelsen i Kungsgården började. Helmer Rosenlöf skriver i senare brev till sin bror att han håller till med tryckningen i bostadshuset Rosentorp, och att han senare flyttar över tryckpressen till det lilla huset på gården där han delar på utrymmet tillsammans med postens ombud på orten.

Kungsgården och Ovansjö socken var under 1800-talets senare hälft inne i ett mycket expansivt skede då många industrier startades. Järnvägen spelade en avgörande roll för industriernas och därmed också för hela socknens utveckling. Det var alltså i denna brytningstid som tryckerirörelsen i Kungsgården fann sin grogrund.

År 1890 återvände Ruben Rosenlöf till Kungsgården. Han lämnade

2. Fabrikör Ruben Rosenlöf vid sitt skrivbord i det inre kontorsrummet. Fotografiet är taget omkring 1920.

På kontoret arbetade Ruben Rosenlöf. Till sin hjälp hade han en bokhållare, Lincoln Unge. Kontoret, som ligger i bottenvåningen på tryckeribyggnaden, har ett yttre och ett inre rum. Ruben Rosenlöf satt i det inre rummet och Lincoln Unge i det yttre. Det var bokhållaren som hade den största kontakten med dem som arbetade. Han skötte om beställningssedlarna och diskuterade arbetet med dem som skulle utföra det. För det mesta var hans dörr ut till packrummet öppen. (Reprofoto efter foto hos Saimy Bäckström, Kungsgården. Gävle Länsmuseum, 1983.)

sin tjänst som kronolänsman och började istället att ägna sig åt sin broders tryckerirörelse.

Den 21 juli år 1890 bildade de båda bröderna Helmer och Ruben Rosenlöf firman BRÖDERNA ROSENLÖF.

I källarvåningen på bostadshuset Rosentorp, den nuvarande utställningsbyggnaden, inreddes tryckeriet.

Rörelsen växte och lokalerna blev med tiden för trånga. På en tomt intill bostadshuset uppfördes därför ett stort trähus i två våningar. På taket av denna nya tryckeribyggnad sattes en stor skylt med texten BRÖDERNA ROSENLÖF.

Såväl huset som skylten syntes tydligt från alla förbipasserande tåg. Ovanför ingången till tryckeriet målades med stora bokstäver TRYCKERI OCH KONTORSBOKSFABRIK.

På bottenvåningen i tryckeribyggnaden inreddes ett handsätteri, ett tryckeri och ett papperslager. På den övre våningen inrymdes ett bokbinderi och ett bokbindarlager. År 1891 fanns i tryckeriet fyra stycken tryckpressar av digeltyp. Med den maskinutrustningen tryck-

3. I tryckeriet, det större rummet, omkring 1918.
Personerna från vänster: Okänd, J A Johansson ("Lång Johansson") tryckare, Nils Bergkvist springpojke, Axel Larsson tryckare, Bertil Henriksson lärling.
I förgrunden står den helautomatiska snällpressen "Auto" som kallades för Amerikanaren. Det sägs att den levererades under första världskriget och att den åkte flera vändor fram och tillbaka över Atlanten innan den kom till Rosenlöfs. Tullpersonalen trodde att det var någon slags krigsmaskin. Amerikanaren användes inte på ett antal år sedan den anlänt till Rosenlöfs. Orsaken var att den hade avvikande stilhöjd. År 1973 såldes den som skrot. (Reprofoto efter foto hos Saimy Bäckström, Kungsgården. Gävle Länsmuseum 1983.)

tes mest accidenser (småtryck). I bokbinderiet band man in romaner och tidskrifter samt tillverkade kontorsböcker. I övrigt bedrev firman omfattande partiförsäljningr av tekniska varor såsom tvål, parfym och karameller.

Papper som användes i firman inköptes från Liedberg & Co i Göteborg, Gumelius & Co i Stockholm samt Lessebo i Småland. Den maskinella utrustningen levererades från Gust. Carlsson & Co i Stockholm.

Fram till 1896, då Helmer Rosenlöf dog, hade firman vuxit betydligt. Tryckeriet bl a, hade fått ett tillskott av två tryckpressar. Det var snällpressen Rhenania och digelpressen Phoenix. Phoenixpressen kallas för "Lilla Fenix" och den finns ännu kvar i tryckeriet. Rhenaniapressen stod kvar till 1966 då den ersattes av en annan press.

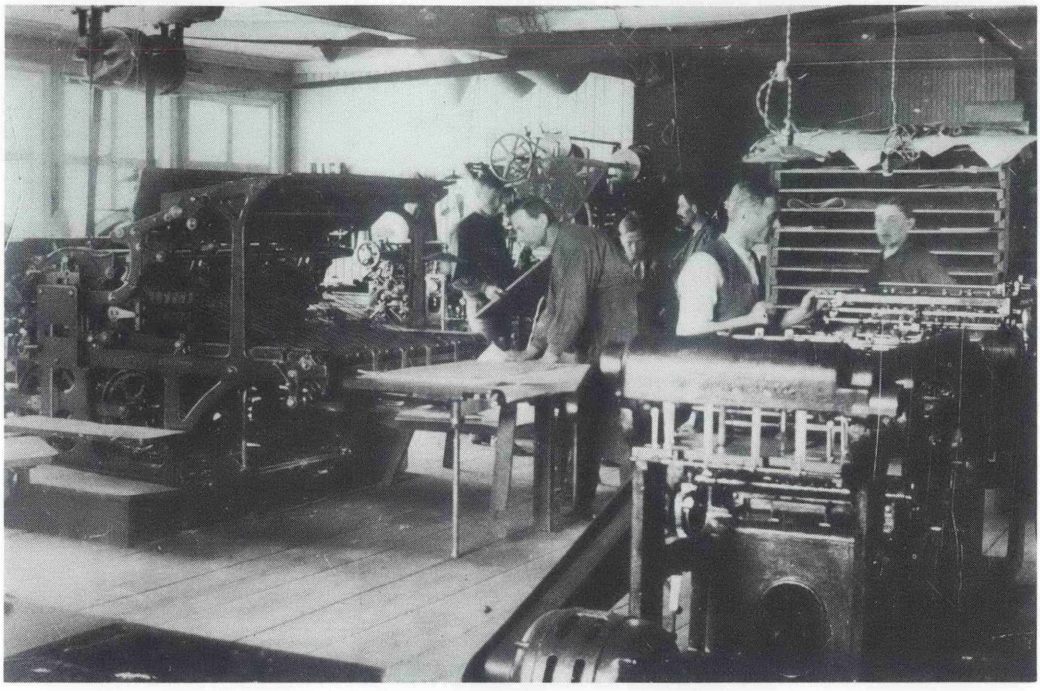
Ruben Rosenlöf var ensam ansvarig för tryckerirörelsen fram till 1938. Under hans tid genomgick firman den största expansionen någonsin. Tryckeribyggnaden byggdes ut under det första årtiondet av 1900-talet och försågs då med två tillbyggnader i två våningar. Den ena för papperslager, den andra för sätteri. När sätteriet och papperslagret på så sätt fick nya lokaler, utökades tryckeriet till att omfatta de båda äldre utrymmena, så som det ser ut idag.

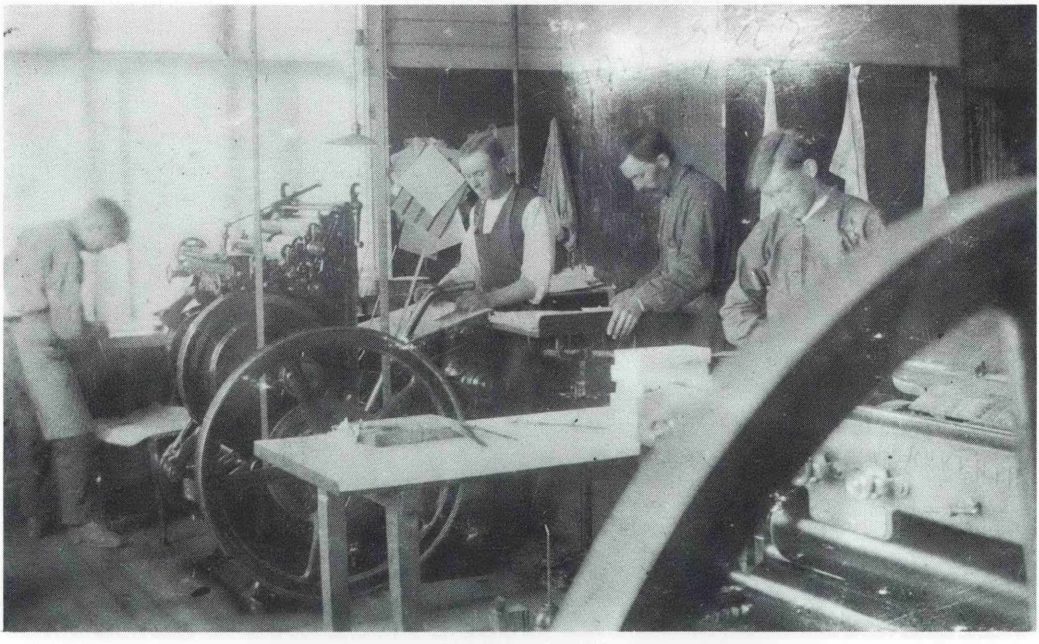
Antalet tryckpressar i tryckeriet utökades från 6 till 10. Av dessa tio finns sju stycken kvar idag, bland annat de två största, snällpressarna Eichoff. De kallas för stora och lilla "Snällan".

Tillverkning och försäljning av inbundna kontorsböcker och stora tabellverk hade den allra största omfattningen under denna period.

Det som vi idag kallar för marknadsföring utgjorde en mycket viktig del av firmans verksamhet under Ruben Rosenlöfs tid. Detta framgår bl a av hans korrespondens, reklamkort och stilprovsböcker som trycktes för kundernas räkning. Dessutom var en försäljningsagent anställd.

Kundkretsen bestod av påfallande många småfirmor och handelsrörelser vilka fanns inom länet. Kontakten med stora fabriksaktiebolag hade samtidigt den allra största bredden. För att nå en ännu vidare kundkrets lät Ruben Rosenlöf visa firmans duglighet på två stora utställningar. Det var på Den Allmänna Konst och Industriutställningen i Stockholm år 1897 samt Industri och Slöjdutställningen i Gävle år 1901. I Stockholm tilldelades firman ett hedersdiplom. I Gävle blev tilldelningen ett diplom av bronsmedaljens grad, som för övrigt sedan dess finns uppsatt i bokbinderiet.

4. I tryckeriet, det mindre rummet, omkring 1918.

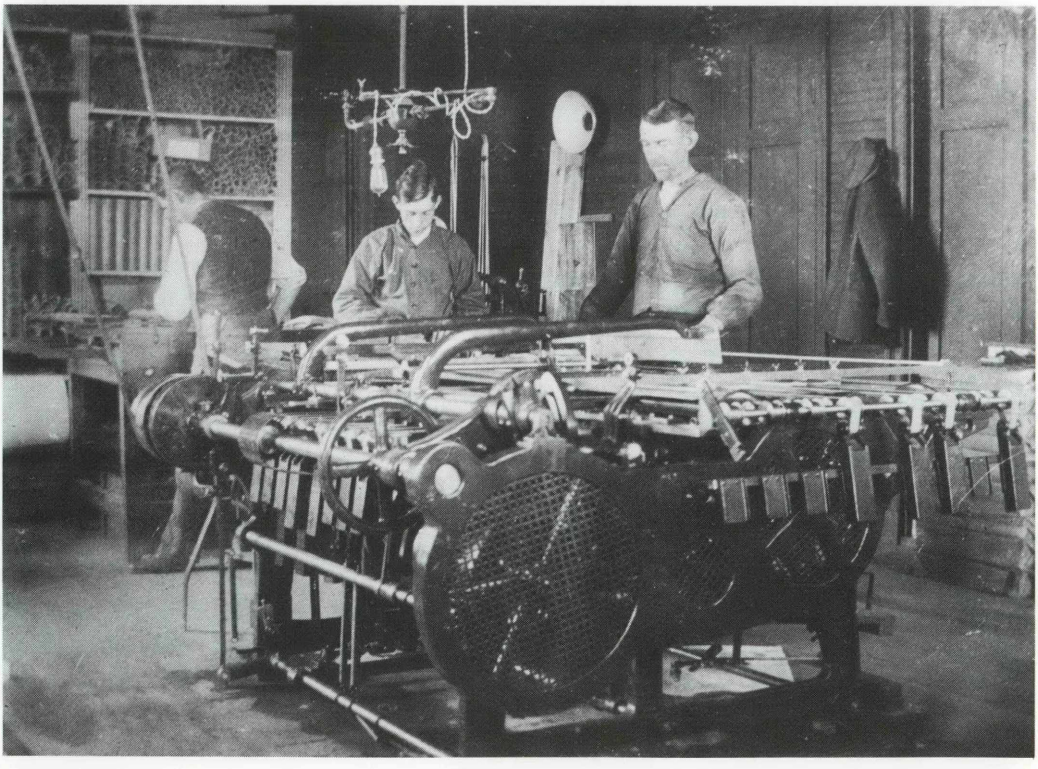
Personerna från vänster: Nils Bergkvist springpojke, rengör valsarna, Ivar Larsson tryckare, Axel Larsson tryckare, Bertil Henriksson lärling. I förgrunden syns en del av cylinderpressen Rhenania. Den installerades 1892 och utrangerades 1966. Vid fönstret digelpressen ''Stora Fenix''. Den installerades 1898 och står kvar på samma plats idag. (Reprofoto efter foto hos Saimy Bäckström, Kungsgården. Gävle Länsmuseum, 1983.)

5. I bokbinderiet före 1915.

Personerna från vänster: 1–3 okända, 4– Manne Andersson bokbindare, 5–7 okända, 8– Emil Högström bokbindare, 9– Ruben Rosenlöf ägaren, 10– Abraham Eriksson bokbindare.

I bokbinderiet har man framförallt tillverkat kontorsböcker. Denna tillverkning var störst under Ruben Rosenlöfs tid. Inte för inte kallades firman ibland för Bröderna Rosenlöfs accidenstryckeri och kontorsboksfabrik. Till vänster i bild syns en hög stapel med tjocka kontorsböcker. Till vänster därom skymtar förgyllpressen som inköptes år 1897. Den finns kvar på samma plats idag. (Reprofoto efter foto hos Elof Nordvall, Kungsgården. Gävle Länsmuseum 1983.)

Ett knappt år innan Ruben Rosenlöf avled skänkte han sin firma till de anställda. Hans vilja var att åtta av dem som arbetade i firman skulle bilda ett aktiebolag. Han förbehöll sig rätten att bestämma vilka som skulle få bli aktieägare.

År 1938 inregistrerades bolaget som fick namnet BRÖDERNA ROSENLÖFS AKTIEBOLAG.

Under aktiebolagets tid trycktes stora mängder kravbrev och fakturor, medan framställningen av mångfärgade trycksaker och stora tabellverk upphörde. Man satsade inte lika mycket på marknadsföring som Ruben Rosenlöf tidigare gjort, en faktor som säkerligen bidrog till att man tappade beställare. Förlusten av de större beställarna, såsom Ovansjö kommun och Sandvikens järnverk, var särskilt kännbar. Kundkretsen kom till slut mest att bestå utav lokala föreningar.

Den nya tekniken med fotosättning och offsettryckning fick aldrig fäste hos Bröderna Rosenlöfs aktiebolag. Man fortsatte att sätta för hand och man fortsatte att trycka på de gamla maskinerna. Visserligen inköptes en mindre automatisk cylinderpress under slutet av 1950-talet, men det visade sig ganska snart att den inte var konkurrenskraftig. År 1971 införskaffades en sättmaskin till sätteriet, men inte heller den satsningen lyckades få företaget på rätt köl. År 1967 hade man upplevt det första förluståret och 1974 gick bolaget i konkurs.

De anställda

I Bröderna Rosenlöfs tryckeri och kontorsboksfabrik har det funnits handsättare, tryckare, bokbindare, lärlingar och springpojkar. Under Ruben Rosenlöfs tid skötte han själv en del kontorssysslor. Efter bolagsbildningen 1938 var det tryckeriföreståndaren, en av de anställda, som skötte det administrativa arbetet.

Omkring år 1910 hade firman 19 anställda, Av dessa arbetade fyra i sätteriet, sex i tryckeriet och sju i bokbinderiet. Dessutom fanns en bokhållare och en springpojke. Vid bolagsbildningen hade antalet anställda sjunkit till 11 och vid konkursen år 1974 var antalet fem.

De anställda har till övervägande delen utgjorts av män. I de fall man anställt kvinnor, har de arbetat i bokbinderiet. De första kvinnorna som anställdes skulle utöver det ordinarie arbetet och utan extra ersättning även städa lokalerna efter arbetets slut.

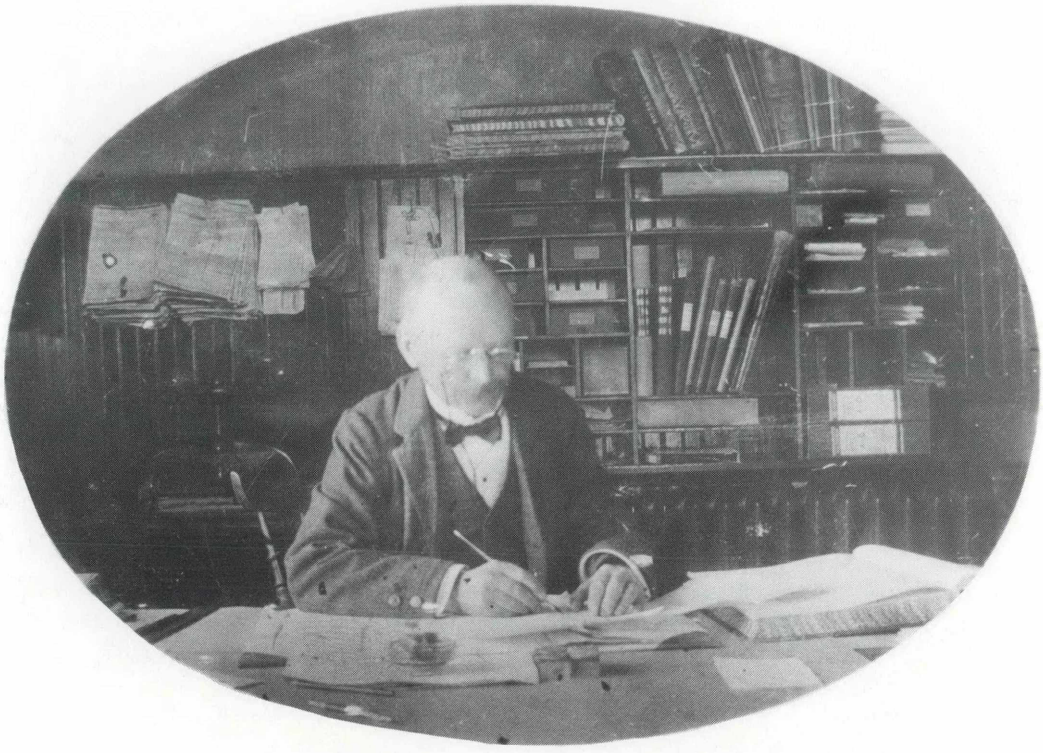
Efter 1938 fanns det en tjänst på kontoret som mestadels besattes med kvinnor.

6. Linjerrummet i bokbinderiet omkring 1915. I förgrunden fyra-vecks falsmaskin från 1909. Den står kvar på samma plats idag.

Personerna från vänster: Bokbindare Emil Högström, lärling Bertil Henriksson, bokbindare Oskar Bergström.

Emil Högström arbetar med en pennlinjermaskin. Den finns kvar idag men används inte. Bertil Henriksson, lärling som så småningom blev utlärd tryckare hos Bröderna Rosenlöf, tittar på när Oskar Bergström ställer in falsmaskinen.

Linjerrummet var Emil Högströms "revir". Det var ingen annan än han som fick göra linjerna i kontorsböckerna. Till höger i bild hänger hans rock och keps på en krok. Alla de andra på bokbinderiet hängde sina kläder på ett gemensamt ställe i det större rummet. (Reprofoto efter foto hos Saimy Bäckström, Kungsgården. Gävle Länsmuseum 1983.)

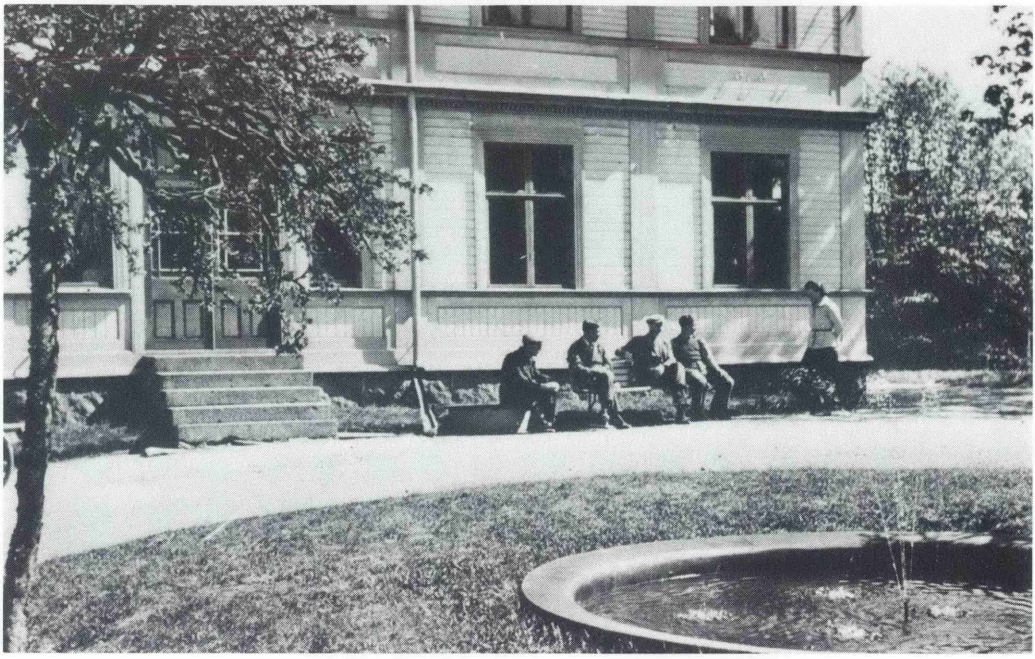
7. Bokhållare Lincoln Unge vid sitt skrivbord i det yttre kontorsrummet. Fotografiet är taget omkring 1920. (Reprofoto efter foto hos Saimy Bäckström, Kungsgården. Gävle Länsmuseum, 1983.)

Från 1900-talets början fram till 1920-talet, utfördes arbete i hemmen för Bröderna Rosenlöfs räkning. Detta arbete bestod i att klistra avlöningspåsar åt järnverken i trakten. Även länsfängelset anlitades för detta arbete.

Det fanns ytterligare en kategori anställda och det var alla de sättare, tryckare och bokbindare som "gick på luffen". De åkte runt i landet och ibland även utomlands och tog anställning. Detta var en mycket vanlig företeelse före 1930-talet. Till Kungsgården kom de oftast om vårarna. De fick mat och husrum hos någon arbetskamrat. När de arbetat en tid drog de vidare till ett nytt ställe. En del kom bara en gång, medan andra återkom år efter år. Oftast var det duktiga yrkesmän som "gick på luffen" och de mottogs väl dit de kom.

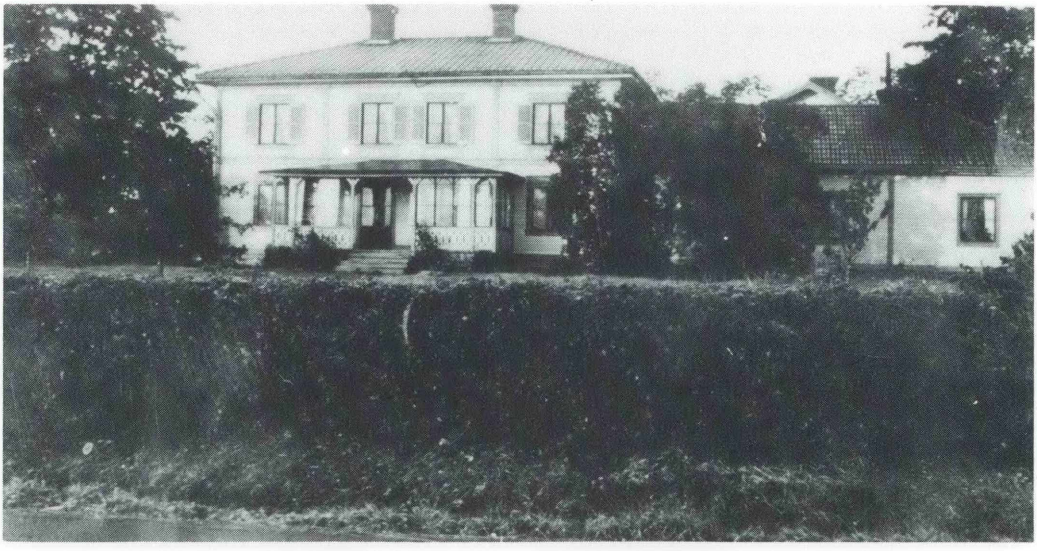
Arbetstiden hos Bröderna Rosenlöf varade från sju på morgonen till halv sju på kvällen. Det fanns två raster, frukostrasten och middagsrasten. På frukostrasten stannade de flesta kvar och åt vid sin arbetsplats. Under middagsrasten gick de flesta hem och åt.

Några av de som tidigast blev anställda hos Bröderna Rosenlöf kom som utlärda yrkesmän från andra, större orter i landet. Springpojkarna var ofta söner till de anställda. En del springpojkar fortsatte i firman som lärlingar och blev så småningom utlärda sättare, tryckare eller bokbindare.

8. Middagsrast utanför tryckeriet i väntan på ett-slaget. Personerna från vänster: Oskar Bergström bokbindare, Ivar Larsson typograf, Elof Nordvall bokbindare, eventuellt Nils Bergkvist lärling, Svea Larsson bokbinderska. Fotografiet är taget omkring 1940. (Reprofoto efter foto hos Svea Larsson, Kungsgården, Gävle Länsmuseum 1983.)

9. "Typhem" omkring 1930. Bröderna Rosenlöfs tjänstebostäder för typograferna. Alla tre byggnaderna är synliga. Det andra tvåvåningshuset skymtar ovanför taket på envåningshuset. (Reprofoto efter foto hos Erik Olsson, Sandviken. Gävle Länsmuseum 1983.)

Bröderna Rosenlöf hade tjänstebostäder för sina typografer. Det var tre bostadshus med sammanlagt fem lägenheter. Två av husen såg likadana ut från utsidan. De var två våningar höga och uppförda i trä. Det tredje huset var en våning högt. Husen kallades med ett gemensamt namn för Typhem. De låg nära tryckeriet, på andra sidan järnvägen. De barn som bodde i Typhem kallades för typer av sina klasskamrater. De tre bostadshusen revs under 1960-talet för att ge plats åt ny bostadsbebyggelse.

Den fackliga rörelsen

Den 29 juli 1914 bildades Kungsgårdens typografklubb. Medlemmarna utgjordes endast av tryckare och sättare. Bokbindarna organiserades först 1936, då en avdelning av Svenska Bokbindareförbundet bildades. Orsaken till att organiseringen av bokbindarna dröjde så länge är oklar. Ägaren Ruben Rosenlöf tycks dock ha haft ett hårt grepp om denna grupp. En händelse som belyser detta inträffade då arbetstiden förkortades med 1½ timme. De organiserade tryckarna och sättarna gick hem klockan fem, medan de oorganiserade bokbindarna stannade kvar till halv sju som vanligt. De befarade att de annars skulle bli avskedade.

Det har åtminstone förekommit två strejker hos Bröderna Rosenlöf. Den ena i början av 1920-talet. Då strejkade man för högre löner. Denna strejk gav inget påvisbart resultat. Den andra strejken inleddes i februari 1931. Då ville Ruben Rosenlöf avskeda två personer samt ta bort de individuella överbetalningarna. Strejken upphävdes den 24 mars 1931 med gott resultat för de anställda. Ingen blev avskedad och lönerna utgick som tidigare.

Efterord

Det är länsmuseet i Gävle som har haft det ansvarsfulla och intressanta uppdraget att förbereda Bröderna Rosenlöfs inför öppnandet som ett museum. I detta arbete ingick att ställa iordning tryckeribyggnaden och den intilliggande "Villan" som varit fabrikör Rosenlöfs bostadshus. "Villan" skulle byggas om för att rymma samlings- och utställningslokaler, tryckeribyggnaden skulle förberedas för att kunna fungera som ett museum.

Mitt eget arbete med Bröderna Rosenlöfs har bland annat bestått i att inventera och dokumentera hela tryckeriet i det skick det befinner sig i idag. Ytterligare en uppgift har varit att återställa det som rivits kring i byggnaden efter den vandalisering som utfördes efter nedläggningen 1974.

Arbetet har också innefattat dokumentering av hela tryckeriverksamhetens historia och en sammanställning till en permanent utställning.

Inför öppnandet av museet krävdes dessutom ett iordningställande av inventarierna i sätteriet, tryckeriet och bokbinderiet. Målsättningen med detta har varit att försöka förmedla en så riktig och så levande bild som möjligt av hur arbetet en gång bedrevs.